

**XVI. YÜZYIL DİVAN ŞAİRİ UBEYDİ’NİN HAYATI,
EDEBÎ ŞAHSİYETİ VE DİVANI’NDAKİ
TASAVVUFÎ UNSURLAR¹**

*İsmet ŞANLI**
*Mustafa Fırat TÜMER***

ÖZET

Ubeydî'nin yaşamış olduğu XVI. yüzyıl, Osmanlı'nın siyasi, askerî ve mâlî alanlarda gücünün en üst düzeyde olduğu bir dönemdir. Sırasıyla II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet'in tahta çıktığı bu dönemde, kendileri de birer şair olan bu padişahların sanata olan ilgileri ve sanatkârları desteklemeleri, edebiyatın da gelişmesine büyük katkıda bulunmuş; Bâkî, Hayâlî, Zâtî ve Kemalpaşazade gibi önde gelen şairlerin yanında adları pek duyulmasa da bir çok şairin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Bu şair ve yazarlar, eserlerinde dinî, tasavvufî, ahlakî, sosyal ve kültürel pek çok konuyu ele almışlardır. Osmanlı devlet idaresi ve toplum hayatında olduğu gibi edebiyatta da önemli bir yer tutan İslâm dini ve onunla ilgili temel unsurlar ile tasavvufî kavramlar, bu dönem şairlerinden Ubeydî'nin *Dîvânı*'nda da geniş bir şekilde yer alır. Bu yazıda, Ubeydî'nin hayatı, *Dîvân*'ı ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi verdikten sonra şiirlerinde yer alan tasavvufî unsurları üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: XVI. yy. Divan şiiri, Ubeydî, Tasavvuf .

¹ Bu makale, Yard. Doç. Dr. İsmet ŞANLI danışmanlığında Mustafa Fırat TÜMER tarafından hazırlanan *Ubeydî Divanı'nda Dinî ve Tasavvufî Unsurlar* adlı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

* Yrd. Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, isanli26@yahoo.com

** Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni, Beylikova Lisesi, Eskişehir.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

**XVIth CENTURY DIVAN POET UBEYDÎ'S LIFE,
LITERARY CHARACTER AND THE MYSTIC ISSUES
IN HIS DIVAN**

ABSTRACT

XVIth century in which Ubeydi lived was the most powerful period of Ottomans politically, militarily, and financially. Arts, artists, and literature attracted the interest and found support of sultans such as Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Suleyman, Sultan Selim II, Murat III and Mehmet III who were poets and respectively acquired the throne during this era. As a result, many poets and writers, such as Bâkî, Zâtî, and Kemalpasazate wrote on subjects such as religion, Islamic mysticism, social, and cultural issues. Islam and main issues related to it as well as Islamic mysticism that contributed to the Ottoman government administration and societal life was widely took its place in Ubeydi's Divan. After providing information on his life, his Divan and literary character, this paper explores the mystic issues in Ubeydi's poems.

Key Words: XVIth Century Divan poet, Ubeydî, Mysticism.

Giriş

Ubeydî'nin yaşamış olduğu XVI. yüzyıl, Osmanlı'nın siyasî, askerî ve mâlî alanlarda gücünün en üst düzeyde olduğu bir dönemdir. Osmanlının siyâsi, askerî ve mâlî alanlarda güçlü oluşu Türk sanatı ve edebiyatının da hızlı bir gelişme göstermesine imkân sağlamıştır. Sırasıyla II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Murat ve III. Mehmet'in tahta çıktığı bu dönemde, kendileri de birer şair olan bu padişahların sanata olan ilgileri ve sanatkârları desteklemeleri, edebiyatın da gelişmesine büyük katkıda bulunmuş; Bâkî, Hayâlî, Zâtî ve Kemalpaşazade gibi önde gelen şairlerin yanında adları bunlar kadar duyulmasa da pek çok şairin yetişmesini sağlamıştır. Bu şair ve yazarlar, eserlerinde dinî, tasavvufî, ahlakî, sosyal ve kültürel pek çok konuyu ele almışlardır.

XVI. yüzyılda Divan edebiyatında İslâm kültürünün büyük bir tesiri olmakla birlikte Türk şairleri, kendi duyuş ve düşüncelerini,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

gelenekleri, toplumun yaşayışını, Türkçenin dil varlığı içerisinde yer alan atasözleri, deyimler vb. millî unsurları kendilerine has üslûplarıyla yoğurmuşlar ve İran şiirinden ayrı bir Türk şiiri meydana getirmişlerdir. Osmanlı devlet idaresi ve toplum hayatında olduğu gibi edebiyatta da önemli bir yer tutan İslamiyet ve onunla ilgili temel unsurlar ile tasavvufî kavramlar, bu dönem şairlerinden Ubeydî'nin *Dîvânı*'nda da geniş bir şekilde yer alır. Bu yazıda, Ubeydî'nin hayatı, *Dîvânı*' ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi verdikten sonra şiirlerinde yer alan tasavvufî unsurlar üzerinde duracağız.

1. Ubeydî'nin Hayatı

Ubeydî'nin hayatı hakkında kaynaklarda ve şuarâ tezkirelerinden edinilen bilgiler yetersizdir. Tezkirelerde doğum yeri ve tarihi hakkında bilgi bulunmayan şairin asıl adının Abdurrahman Çelebi, memleketinin Edirne ve mahlasının "Ubeydî" olduğu belirtilir.² Âşık Çelebi, "Nebî-zâde demekle ma'rûf bir şeyh-i azîzün ferzend-i hayru'l-halefidür."³ diyerek babası hakkında bilgi vermiş ve Ubeydî'nin hayırlı bir evlat olduğunu dile getirmiştir. *Künhü'l-Ahbâr*'da ise babasının veli zümresinden olup şairin başka kardeşleri bulunduğu ve Ubeydî'nin kardeşlerinin yaşça en büyüğü olduğu belirtilir.⁴ Ahdî ise, babasının soy ve nesep yönüyle zahidlerin en büyüğü, evliyaların kutbu, kerâmet sahibi biri olduğunu belirterek, yazdığı tefsirlerden övgüyle söz eder.⁵

Kadı zümresinden olan Ubeydî, çocukluktan itibaren kendisini ilme vermiştir.⁶ Kadızade Efendi'den mülazım olduktan sonra kadılık mesleğine girmiştir.⁷

Tezkirelerde Ubeydî'nin olgunluğu, derviş tabiatı, hâl ve hareketlerinin sözlerine uygunluğu anlatılıp⁸, güzel ahlâk sahibi⁹,

² Süleyman Solmaz, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, AKM Yay., Ankara 2005, s. 416; Mustafa Gelibolulu Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı*, Haz. Mustafa İsen, AKM Yay., Ankara 1994, s. 315; Beyâni Mustafa Bin Carullah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk, TTK Yay., Ankara 1997, s. 166; Kınalı-zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, C. 2, Haz. İbrahim Kutluk, TTK Yay., Ankara 1989, s. 608; Mehmet Nâil Tuman, *Tuhfe-i Nâilî*, Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri, Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatçı, Bizim Büro Yay., Ankara 2001, s. 647; Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-Alâm*, C. 4, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, s. 3122; Âşık Çelebi, *Meşâir-ü-Şuarâ*, Meredith Owens Yay., London 1971, s. 170a; Abdurrahman Hıbrî, *Enisü'l-Müsâmirîn*, Millet Genel Kütüphanesi, Kayıt no. 616, s. 79; Riyâzî, *Riyâzü'ş-Şu'arâ*, Milli Kütüphane, Kayıt no. Yz. A8807227/200, s. 80.

³ Âşık Çelebi, a.g.e., s. 170a.

⁴ Âlî, a.g.e., s. 315.

⁵ Solmaz, a.g.e., s. 417.

⁶ Âlî, a.g.e., s. 315.

⁷ Beyâni, a.g.e., s. 166.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

halîm selîm tabiatlı, güleç bir kişi olduğu ifade edilir¹⁰. Kınalı-zade Hasan Çelebi, “Meclisde yârândan biri bir kelâm-ı latîfe-âmîz söylese mânenend-i hayâ şerm ü hayâdan ‘arak-rîz olurdu.”¹¹ diyerek onun utangaç bir kişiliğe sahip olduğunu belirtir. *Künhü’l-Ahbâr*’da “...dilinden kes rencîde ve elinden kimse remîde olmamış bir mahdûm-ı fehîm idi.”¹² denilerek Ubeydî’nin kimseyi kırmayan, anlayışlı bir insan olduğuna dikkat çekilir. Âşık Çelebi benzer ifadelerle onun bu yönünü dile getirir.¹³

Danişmend iken Kanunî Sultan Süleyman’a sunduğu aşağıdaki gazelle onun dikkatini çekmiş, kendisine hizmetlerinden dolayı maaş bağlanmıştır.¹⁴

Bu tâk-ı lâciverdî zer-beft otağın olsun
Mihrî ile yanınca iki solağın olsun

‘Adâ-yı bed-nihâda ‘azm-i sefer kılıcak
Tığ-i zafer elünde yalın yarağın olsun

Sultân-ı bahr u bersün devlet serfîri üzre
Her dem nesîm-i himmet çâbüük ulağın olsun

Çarh-ı berîne hem-ser olub livâ-yı ‘adlün
Ser-menzil-i sa‘âdet dâ’im konağın olsun

Lutf it ‘Ubeydî’nün gel uyar murâdı şem’in
Bu tekye-i cihânda yanar çerâğın olsun¹⁵

Ubeydî, ömrünün sonuna doğru Nihânî mahlaslı genç ve câzibeli bir güzele âşık olur.¹⁶ Kınalı-zade Hasan Çelebi, onun bu güzele olan aşkını ve rüsvâ olmasını şöyle anlatır: “... ‘Ale’l-husûs

⁸ Solmaz, a.g.e., s. 416-417.

⁹ Beyâni, a.g.e., s. 166.

¹⁰ Âşık Çelebi, a.g.e., s. 170a.

¹¹ Hasan Çelebi, a.g.e., s. 609.

¹² Âlî, s. 315.

¹³ Âşık Çelebi, a.g.e., s. 170b.

¹⁴ Şemseddin Sami, a.g.e., s. 3122; Gelibolulu Mustafa Âlî, a.g.e., s. 315.

¹⁵ Âşık Çelebi, a.g.e., s. 170b.-171a.

¹⁶ Beyâni, a.g.e., s. 166.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/3 Spring 2009

derd-i ‘aşk-ı nihânî ‘âlemlere ‘ayân ve Nihânî nâm dilber-i sîm-endâmın ‘aşkıyla rüsvâ-yı cihân olub riyâzat muhabbeti ile on sekiz bin ‘âlemi seyrân itdükde mezbûrun nâmına on sekiz murabba‘ diyüb kubbe-i çarh-ı gerdâni pür-nâle vü figân itmişdür.”¹⁷ diyerek yazdığı şu beyti örnek olarak vermiştir:

Ey câme-i siyâh giyen şâh-ı hışm-nâk

Çep-râst düğme ile beni eyledün helâk¹⁸

Tuhfe-i Nâilî’de Zagra kadısı iken H. 981 (M. 1573) tarihinde vefat ettiği belirtilerek “...Kafzâde ve Hasan Çelebi’nin 980 ve ‘Âli’nin 982 târihinde vefat itdigünü yazmaları toğru degüldür.”¹⁹ denilir. Kimin olduğu bilinmeyen “Âh fevt oldı muharremde ‘Ubeydî Çelebi”²⁰ mısra‘ı vefatına tarih olarak yazılmıştır.

2. Ubeydî Dîvânı

Ubeydî’nin bilinen tek eseri *Dîvân*’ıdır. *Dîvân*’ın mevcut iki yazmasından biri Millet Kütüphanesi Ali Emiri TY. No: 272’de diğeri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY. No: 631’de kayıtlı bulunmaktadır. Bu nüshalardan hareketle *Ubeydî Dîvânı*’yla ilgili bir doktora tezi hazırlanmıştır²¹.

Ubeydî Dîvânı’nda 5 kaside, 2 terki-bend, 1 terci’-bend, 5 murabba, 15 muhammes, 3 müseddes, 332 gazel (4’ü Farsça), 7 tarih, 6 kıt’a, 20 matla‘, 3 müfred (2’si Farsça) ve 164 muamma (6’sı Farsça) bulunmaktadır²².

3. Ubeydî’nin Edebî Şahsiyeti

Tezkirelerde Ubeydî’nin şiiirlerinin döneminde zevkle okunduğu belirtilerek onun şairane bir kişiliğe sahip olduğu ifade edilir. Ahdî, “...Aksâm-ı şî’re kâdir ve her bir fende misli nâdirdür. ‘Ale’l-husûs tarz-ı gazelde edâ-yı nâzûk ve sûz u güdâz ile Rûm’un

¹⁷ Hasan Çelebi, a.g.e., s. 609-610.

¹⁸ Âşik Çelebi, a.g.e., 1971, s. 171a.

¹⁹ Mehmet Nâil Tuman, a.g.e., s. 647.

²⁰ Bekir Kayabaşı, *Kâf-zâde Fâ ‘îzî’in Zübdetü’l-Eş ‘âr’ı*, İnönü Üniversitesi, S.B.E., Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1997, s. 389; Abdurahman Hibrî, a.g.e., s. 79; Riyâzî, a.g.e., s. 80.

²¹ M. Şahabettin Ünlü, *Ubeydi Hayatı-Edebi Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni*, Mimar Sinan Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991. Bu yazıda verilen beyitler, adı geçen doktora tezinden (UD) alınmıştır. Beyitlerin sonundaki birinci sayı şiiir, ikinci sayı ise beyit numarasını göstermektedir

²² Ünlü, a.g.e., s. VII.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009

Hüsrev'i..."²³ sözleriyle onun şiir kabiliyetini, gazellerinin inceliğini ve Rum'un Hüsrevi olduğunu belirtir. Ubeydî, Dîvân'ında:

Hüsrev-i kişver-i nazm olduğumı anlarlar
Bu cihân halkı 'Ubeydî göricek dîvânım

210/5

beytiyle bunu dile getirmiştir. Şair, ayrıca:
'Ubeydî ger bu beş beytün göre elde diye Hüsrev
Nizâmî Hamse'sinün pençesin buran gazeldir bu

252/5

beytiyle yazmış olduğu beş beyitlik gazeli ile Nizâmî'nin *Hamse'sini* karşılaştırarak kendi şiirinin daha güzel olduğunu mübalağalı bir şekilde överken,

Rûm'da hâl-i ruhu vasf ile ol şâhun
Nokta kodun be 'Ubeydî şu 'arâ-yı 'Aceme

260/5

beytiyle de aynı mübalağayı devam ettirerek "şu 'arâ-yı Acem'e nokta koyan" bir şair olmakla iftihar eder.

Ahdî, şairin müzik bilgisinin iyi, makam bağlamada zamanın önde gelenlerinden olduğunu, nağmelerinin gönle ferahlık verdiğini, terkiplerinin gönlü yaralı olan âşıkların dertleşmesini andırıldığını ve şairin bu özelliklerinden dolayı methedilmeye ihtiyacı olmadığını belirtir.²⁴ Abdurahman Hıbrî, "... ilm-i edvâr ve fenn-i mu'ammâda bî-nazîr..."²⁵ diyerek onun mûsikî yönü ile mu'ammalarını över. Âşık Çelebi ise Ubeydî'nin müzik bilgisinin şöhreti ile mu'ammalardaki ustalığına dikkat çekerek²⁶, şairin şu mu'ammasını örnek verir:

Bahre ey gavvâslar girdükde ihsân eyleniz
Dîde-i 'âşık gibi sende sade f yokdur deniz

Âşık Çelebi, gazellerini şevkle söylediğini belirterek bunlar için "...şeker gibi tolu çâşnî..."²⁷ diyerek okuyucuya büyük bir haz verdiğini belirtir. Ahdî, onun "...ma'rifetde ferzâne-i cihân..." ve

²³ Solmaz, a.g.e., s. 416.

²⁴ Solmaz, a.g.e., s. 416.

²⁵ Abdurahman Hıbrî, a.g.e., s. 79.

²⁶ Âşık Çelebi, a.g.e., s. 170a-171a.

²⁷ Âşık Çelebi, a.g.e., s. 170b.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

“...rindâne-i zamân...”²⁸ olduğunu söyler. Ubeydî, Dîvân’ında marifete verdiği önemi ve rindlikle ilgili düşüncelerini şöyle ifade eder:

Bezm-i devrânın safâsından haber-dâr olmadı
İçmedi her kim ki câm-ı hoş-güvâr-ı ma‘rifet
22/3

Şîşe-i çarhile dâyim mey-i mihrün çekerin
Kam bir rind-i cihân bencileyin mül getürür
86/4

Tezkirelerde halîm selîm tabiatlı, ilim sahibi, kimseyi kırmayan kibar bir yapıya sahip olarak anlatılan şairin bu özellikleri Dîvân’ına da yansımıştır. Ubeydî, bunu şu beytiyle ifade eder:

Ey ‘Ubeydî hazret-i Sultân Selîm’e kul idüb
Sana ‘unvânlar viren tab‘-ı selîmündür senün
175/5

Ubeydî, başkalarının kalbini kırmaktan ve gıybetten hoşlanmaz.²⁹ Şiirlerini ince hayaller ve renkli anlatımlarla süslemekten hoşlanır:

Biz ki bu devr içre câm-ı dil-küşâyâ mâliküz
Mülk-i şevkün şâhıyuz sırça sarâyâ mâliküz
110/1

Ey ‘Ubeydî n’ola vasf etsen miyân ile lebin
Biz hayâle kâdirüz rengîn edâyâ mâliküz
110/5

İstiğna sahibi olan şair,³⁰ marifeti ve bir cevher olarak nitelediği aşkın dünyada hiçbir şeye değişmez.³¹ Onun dikkat çeken özelliği aşkını marifet diliyle anlatırken oldukça sade bir dil kullanmasıdır:

²⁸ Solmaz, a.g.e., s. 417.

²⁹ UD, Tkb. 1, Tkb. 2.

³⁰ UD, 53, 110, 192.

³¹ UD, 22; 192.

Câm-ı ‘aşkun kim ki nûş eyler cihânda ey Cemîl

Bâğ-ı cennetde şarâbı olur anun selsebîl

187/1

Âteş-i ‘aşk ile yüregi biryânım ben

Acıyub ağlamalı ‘âşık-ı giryânım ben

218/1

Özellikle terkîb-bend ve tercî-bendleri ile gazellerinde, şairi kemal ehli, filozof ve istiğna sahibi bir tavır içinde buluruz. Sade ve içten öğütleri, bunların bir deneyime dayandığını düşündürür. “Özünden mana fışkıran şiirlerinin inci dolu bir deniz” olduğunu belirterek, sözleriyle hayranlık uyandırdığını ve zamanın kâmilî olduğunu söyler:

Ey ‘Ubeydî menba‘-ı dür bahridür ammâ senün

Gevherinden nazmunun deryâ-yı ma‘nâ cûş ider

89/5

Sözlerinle be ‘Ubeydî bizi hayrân etdün

Kalbün esrâr-ı ilâhîye meger mahzendür

89/5

Didiler gönlün nice oldı zamânun kâmilî

Ol fazilet sâhibi kıldı didüm hâsıl dili

Mua. 43

Beyânî, “...Eş’ârı âh-ı ‘âşık gibi sûz-nâk ve edâsı âb-ı revân-âsâ pâkdür...” sözleriyle onun dilinin sadeliğini, şiirlerinin etkileyici olduğunu belirttikten sonra murabbaları ile muammalarına övgüler de bulunarak şairin muamma ustası olduğunu ifade eder.³² Kınalı-zade Hasan Çelebi, Emrî ile hem-şehri ve hem-sohbet olduğunu söylerken,³³ Kühü’l-Ahbâr’da Ubeydî’nin “...fenn-i mu’ammâda dahi Emrî’ye peyrevlik idüb ad çıkardı...”³⁴ sözleriyle Emrî’ye uyarak muammada şöhret kazandığı belirtilir.

Şarkılarında ise daha çok âşıkane sözlere yer veren şair, özlem ve hayallerini, sevinçlerini, üzüntülerini ve pişmanlıklarını dile getirir. Kühü’l-Ahbâr’da “... ‘ilm-i mûsikî ile tab‘-ı nâzügi alışdı.

³² Beyânî, a.g.e., s. 166.

³³ Hasan Çelebi, a.g.e., s. 609.

³⁴ Âlî, a.g.e., s. 315.

Farazâ ki musannefâtı ile ‘Irak ve Hicâza âvâzeler saldı...’’³⁵ sözleriyle onun mûsîkî yeteneği de dile getirilir. Tarih, kıta, matla ve muammalar onun şiirdeki ustalığını ortaya koyar. Âşık Çelebi, onun akranları içinde mümtaz bir yeri olduğunu ve İranlılar gibi etkileyici Farsça şiirler yazdığını belirtir.³⁶

Ubeydî, tezkirelerde anlatıldığına göre, âşıkâne gazeller yazan, belagat ve mûsîkî ustası, rindane bir kişiliğe sahip, dili sade, muamma ilmine vâkıf ve yaşadığı dönemde şiirleriyle tanınmış bir şairdir.

4. Ubeydî Dîvânı’nda Tasavvufî Unsurlar

Tasavvuf kelimesinin hangi kökten geldiği konusunda olduğu gibi, bu kelimenin tarifi konusunda da belli bir görüş birliği sağlanamamıştır. Mustafa Kara konu ve gaye açısından tasavvufu şöyle izah eder: Tasavvuf bir gönül terbiyesidir. Gönül, insanın bir unsuru olduğundan tasavvufun konusu böylelikle insan olmaktadır. Gayesi ise insanı kalbî yönden terbiye ederek onu kemal derecesine ulaştırmaktır.³⁷ Tasavvuf kültürü de Hicrî II. asırdan sonra oluşmaya başlamıştır. VII. asırda bu kültürün kurumsallaşması tarikatların ortaya çıkmasını sağlamıştır. Tarikatların insan ve insan psikolojisiyle yakından ilgili olmasından dolayı geniş kitleler arasında benimsenmiştir. Tasavvuf ve tarikatların revaçta olduğu XVI. yüzyılda padişahların şeyhlerle iletişim hâlinde olduğu bilinmektedir. Böyle bir tabloda Ubeydî’nin toplumda benimsenmiş olan bu yaşam biçimine ilgisiz kalması ve bunları şiirlerine yansıtması elbette düşünülemez.

Tasavvufî terimlere şiirlerinde sık sık yer veren Ubeydî’nin Divânı’nda bir tarikata bağlı olduğu ile ilgili herhangi bir ifade tespit edilmemiştir. Ancak, aşka ve marifete önem vermesi, “tarîk-i şuttârın” yani Allah’a aşk ile ulaşmak isteyenlerin yolunun etkisinde olduğu söylenebilir. O, bu dünyada ilahî aşk kadehinden içmekle cennet şarabını hak edileceği inancını taşır. Amacı aşk sultanı olmaktadır:

Câm-ı ‘aşkun kim ki nûş eyler cihânda ey Cemîl

Bâğ-ı cennetde şarâbı olur anun selsebîl

187/1

³⁵ Âlî, a.g.e., s. 315.

³⁶ Âşık Çelebi, a.g.e., s. 170a.

³⁷ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 1999, s. 18.

Kasdum budur ki Hüsrev-i devrân-ı ‘aşk olam

Hükm eyleyem gam iline sultân-ı ‘aşk olam

206/1

Aşk ile ilgisi olmayan gönülleri içinde hazine bulunmayan viraneye benzeten şair, aşk ateşi ile yandığını belirterek onu ateşten bir gömleğe benzetir:

Âdemün kalbi ki gözler görmedük kâşânedür

Anda ‘aşkun olmaz ise genci yok vîrânedür

44/1

Âteş-i ‘aşk ile yüregi biryânüm ben

Acıyup ağlamalı ‘âşık-ı giryânüm ben

218/1

‘Ubeydî gerçi ter-dâmenler âsân didiler ‘aşkı

Erenler hakkı biz anı oddan pîrehen bulduk

157/5

O, nefis illetinden kurtulmanın gerektiği inancındadır. Çünkü Hakk’a sefer için bu illetten kurtulmak gerekir:

Nefsini ednâ bilen a‘lâ bilür Allâh’ını

Ey ‘Ubeydî bu durur mefhûm-ı kavlı-i “Men ‘aref”

150/5

Dem-be-dem eşk ile âlûdeliği pâk iderüz

Dergeh-i Hakk’a sefer etmege hâzırlanuruz

112/4

Şair, Divân’da gönül terbiyesini esas alan bir tasavvuf anlayışını benimsemiştir. Hakk’a sefer için gönlün mâsivâdan arındırılması gerektiği üzerinde durur.

4. 1. Birlik (Tevhid)

Kâinatın Allah’ın birliğini ispat eden delillerle dolu olduğunu belirten Ubeydî, Allah’ın birliğini kabul etme hususunda bir derviş tavrı sergiler:

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Âfitâbun şem‘i zât-ı pâküne rûşen delîl

Birliğüne zerre denlü şüphe yok aslâ senün

161/3

4. 1. 1. Mâsivâ

Tasavvufta Allah’tan başka her şeyi ifade eden mâsivâ³⁸ *Dîvân*’da Ubeydî’nin vuslata ulaşmasını engelleyen bir unsur olarak ele alınmaktadır.

Gönülde Hak sevgisinden başka bir şeye yer verilmemelidir. Çünkü gönülde “Allah’tan başka neyin sevgisi varsa; onun sevgilisi, hatta ilâhı odur. Bu yüzden kalpten mâsivâ putunun değiştirilmesi, sevginin hep Allah üzerinde yoğunlaşması büyük önem arz eder.”³⁹ Allah’ın makamı olan kalbin ilahî tecellîlere mazhar olabilmesi için masivadan arınması gerekir.⁴⁰ Gönüllerin sevgilisi olan Hakk’ın Ubeydî’nin kalp evine misafir olmamasının nedeni kalbinin mâsivâyla dolu olmasıdır:

Nice girsün gönlüne ‘âşık o mahbûbü’l-kulûb

Mâsivâdan hâne-i kalbün senün tenhâ degül

192/4

Göz, kalpten dünya güzelliklerine açılan bir penceredir. Mâsivâ kalp evine göz vasıtasıyla girer. Ubeydî, bunu engellemek için yani mâsivâyâ nazar etmemek için gözyaşlarını perde kılar:

Mâsivâyâ nazar itme diyü perde idersin

Çeşm-i nem-nâki ‘Ubeydî bürüyen yaş degül

190/5

4. 1. 2. Gönül, Dil, Sine, Kalp, Yürek

Dîvân’da gönül ve onu ifade eden diğer unsurlar, aşkla ilgili her türlü gelişmenin meydana geldiği yer olarak karşımıza çıkar. *Dîvân*’ın genelinde gönül şu hâl ve teşbihlerle işlenir: Gönül mahzundur, aynadır, çaresizdir, gamlıdır. Hasta gönül sevgilinin

³⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Yay., İstanbul 2004, s. 210.

³⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997, s. 488.

⁴⁰ Annemarie Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, Çev. Yaşar Keçeci, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2000, s. 220.

aşkına susamıştır. Âşığın bir köşke benzeyen kalbi ihlasla doludur.⁴¹ Kalp hanesi, aşkla viran olmuştur. Yaralı gönül sevgilinin esiridir.⁴² Gönül bir güvercindir,⁴³ harabedir.⁴⁴ Gönül ateşi, âşığın aşkını ifşa eder.⁴⁵ Gönül bir hazinedir.⁴⁶ Kanlı gönül sürekli inler, onun çekmediği bela kalmamıştır. Gönül gölgedir.⁴⁷ Gönül aşk ateşiyle biryan olmuştur.⁴⁸ Gönül kuldur,⁴⁹ sahradır.⁵⁰ Âşık için gönlün en büyük hazinesi ve gıdası gamdır.⁵¹ Âşığa zulmetmekte kararlı olan sevgili, âşığın göğsünde adeta bir gam ülkesi açar, ahın sancağını oraya diker:

Açmağa gam kişverini sînemün sahrâsına

Şâh-ı dil dikdi duhân-ı âhdan sancağını

331/3

Sufilere göre aşkın sebebi maşuktan gelen ya da gelecek olan şeylerdir. Sevgilinin âşığa ihsanı çoğaldıkça maşukluğa istihkak da çoğalır.⁵² Hak âşığı olanlar Allah'a ulaşmak için gece gündüz ağlarlar. Onların ayrılığı ruhlar âleminden dünyaya gelmeleriyle başlamıştır. Onlar, aşkı asıl vatan olan elest bezminde tanımışlardır.⁵³ Ubeydî, aşk ateşi içinde yanmaktadır, bu acıyı dindirmek için gözyaşı döker. Fakat gönüllerin alevli yanışına su da fayda etmez. Çünkü onun gönlü, devası olmayan aşk derdine yakalanmıştır:

Âteş-i 'aşk ile yüregi biryânım ben

Acıyup ağlamalı 'âşık-ı giryânım ben

218/1

⁴¹ UD, 127/3.

⁴² UD, 91/1.

⁴³ UD, 12/1.

⁴⁴ UD, 109/1.

⁴⁵ UD, 59/5.

⁴⁶ UD, 79/2.

⁴⁷ UD, 55/1.

⁴⁸ UD, 218/1.

⁴⁹ UD, 46/1.

⁵⁰ UD, 331/3.

⁵¹ Mermer, a.g.e., s.113.

⁵² İbn Sina, *Aşk Risâlesi*, Çev. Ahmet Ateş, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2002, s. 58.

⁵³ Adem Çalışkan, "Yunus Emre'nin Bir İlâhisi ve Dilbilim Açısından İncelenmesi", *Tasavvuf, İlim ve Akademik Araştırma Dergisi*, Bayram Yay., 5. sayı, 12 Ocak-Haziran 2004, Ankara 2004, s. 146.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

‘Aşk derler bir devâsız derde uğratdı beni
Nice feryâd etmeyim her dem dil-i nâ-şâddan
240/2

Âşığın aşk acısıyla parçalanmış sinesinin sadası âlemi kaplamıştır.⁵⁴ Onun gönlünün bu fâni cihandan çekmediği bir bela kalmamıştır.⁵⁵ Bu hâlde olan biri madde âleminden tecrit olmuş bir veli gibidir. Onun için ağlamakla gülmek ya da lütufla kahır arasında bir fark yoktur. Kalbinin kanla gark olmasına bile umarsızdır; çünkü o Hak ile beraberdir:

Dide giryân şem‘ handân olduğundan bana ne
Kalb pür-hûn câm handân olduğundan bana ne
261/1

Nefsine hâkim, âşık, sevgi dolu kimselere “ehl-i dil” denir.⁵⁶ Ehl-i dilin nazarları sevgilinin hayalinedir; çünkü gönül sahipleri Hak hariç bütün varlıkların birer hayal olduğuna inanırlar. Ubeydî, ehl-i dil olamamanın pişmanlığı içindedir:

Dikkatle eyle vasf-ı hilâlin ‘Ubeydî’ yâ
Ehl-i dilün nazarları şimdi hayâledür
74/5

Çünkü bunlardan ‘Ubeydî garazun var senün
Ehl-i dil olmadum diyü nedâmet itme
278/5

Vuslata yani Hakk’a ermek, kemale ermek yine Hakk’ın lütfudur. Vuslat arzusu içinde olan Ubeydî, bu hakikatle çaresiz gönlünü teselli edemediğini dile getirir:

Hak virürse irişürsin yine vaslna diyü
Dil-i bî-çâreyi bir pâre tesellâ idemem
213/2

⁵⁴ UD, 55/1.

⁵⁵ UD, 103/1.

⁵⁶ Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜ İlahiyat Fak. Yay., Nu.82, İstanbul 1997, s. 15.

4. 1. 3. İnsan, Âdem

Tasavvufa göre insan âlemin özü, mahlukatın en şerefliisidir. Kâmil insan gözbebeğine benzer, çünkü her şeyi görür. “Varlıklar içinde Tanrı sıfatlarının bütününe mahzar olan tek varlık, insandır.”⁵⁷ Onun gözündeki nur Hakk’ın isimlerinin suretleriyle kâinata zahir olmasıdır ki, buna şuhudî tecelli denir.⁵⁸ İnsanın gözündeki bu nur, Hakk’ın bir lütfudur:

Nûr-ı lütfun lem’asıdır dîde-i insânda lem’

Şemme-i ihsânım olmuşdur anun gûşında şem’

140/1

Tecellinin mahalli kalptir. Kalp görünmez, fakat tecelli nuruna sahip kalpler için görünmeyen şeyler kalpte görünür. Gerçek sevgilinin aşkı, gönlü mâsivâdan, gafletten ve heva pasından temizler.⁵⁹ Ubeydî, tecelliye mahzar olan insan kalbini gözle görülemeyen bir köşke benzetirken tecelliye mahzar olmayan, ilâhî aşktan habersiz olan kalpler ise hazinesi olmayan virane olarak değerlendirir:

Âdemün kalbi ki gözler görmedük kâşânedür

Anda ‘aşkun olmaz ise genci yok vîrânedür

44/1

4. 1. 4. Ta‘alluk

Dünyaya bağlanıp gönülde mâsivâyâ yer vermek manasında olan taalluk, *Dîvân*’da Ubeydî’nin eleştirdiği ve kurtulmak istediği bir husustur. Sûfilere göre dünya sınanma yurdudur.⁶⁰ Burada ahiret için hazırlık yapmak gerektiğinin bilincinde olan Ubeydî, dünya kaydından kurtulmak ister. Ahiretin tarlası olarak kabul edilen ve tekkeye benzetilen bu geçici dünyada insanlar misafirdir:

Ne için kayd-ı ta‘allukla mukayyed olavuz

Bir iki gün bu fenâ tekyede hod mihmânuz

100/3

⁵⁷ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985, s.159.

⁵⁸ Uludağ, a.g.e., s. 341.

⁵⁹ Eraydın, a.g.e., s. 210.

⁶⁰ Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuf’tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Yay., İstanbul 2004, s. 99.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Dünya bir tuzaktır. İnsana makam ve itibar verir. Gönlünde Hak aşkı olan biri için bu iyilik değildir. Bu tehlikeyi dile getiren şair, dünyanın makam ve itibarının iyilik olmadığını bilakis bu ilginin insanı felaketlere sürükleyeceğini belirtir:

Sen sanursın ki sana câh virüp iyilik ider

Haberün yok seni ol çâha atar ey miskin

Tkb.2/1

4. 2. Bazı Tasavvufî Kavramlar

4. 2. 1. Makam, Hayret

Makam, sâliğin sıkıntılara katlanarak erişmiş olduğu çeşitli mertebelerdir. Sâliğin makamında ikamesi ve bir üst makama geçmesi için gerekli olan unsurlardan biri de onun fakr yolunu benimsemesi ve aşağılık bir mahluk olan dünyadan ve dünya bağından uzak olmasıdır. Sâliğin makamı dünya değil, Anka gibi Kaf dağıdır, orada kanaat vardır:

Meges gibi harîs-i cîfe-i dünyâ-yı dîn olma

Makâmun kulle-i Kâf-ı kanâ'at eyle Ankâ-veş

120/4

Makamı feleğin köşkü olanların da er geç mezara girecekleri,⁶¹ dünya makamına önem verenlerin kalplerinin öfke ve intikamla dolu olması,⁶² Ubeydî'nin makamını günahlarla gark olmuş görerek Allah'tan kıyamet günü için af dilemesi⁶³ makam mefhumu etrafında işlenen diğer konulardır.

Hayret ise sâliğin her makamda veya hâldeki şaşkınlığıdır. Hakk'ın tecellileri sonsuz olduğundan âşık bunları kavrayamaz ve hayrete düşer.⁶⁴ Hayret, âşık için tehlikeli bir hâldir. Sâliğin bu makamı Allah'ın inayeti olmadan geçmesi söz konusu değildir. Sâlik, bu makamı ya Hakk'ın yardımıyla geçer ya da gaflete düşerek yolunu şaşırır. Bu yüzden Ubeydî Allah'tan medet bekler:

⁶¹ UD, 319/5.

⁶² UD, 96/1.

⁶³ UD, 140/5.

⁶⁴ Bu hayretin çoğalması için Hz. Peygamber : "Allâhım hayretimi ziyadeleştir." diye dua ederdi. (Seyyid Muhammed Nûr, *Edebi ve Tasavvufî Mısırî Niyâzî Dîvânı Şerhi*, Haz. Mahmut Sadettin Bilginer, Esmâ Yay., İstanbul 1982, s. 143.)

Yâ ilâhî kıl bizi vâdi-i hayretten halâs

Gözi açıklardan idüp eyle gafletten halâs

128/1

Hakk'ın kudretiyle sadece insanlar değil bütün ağaçlar, yedi kat yerde hayret hâli içindedir. Yaratıcının kudreti karşısında ağaçlar dikilip kalmış, yer ise susmuş beklemektedir; yani onlar da kendilerine göre bir hâl içindedir:

Sun'unı görüp dikildi kaldı her nahl-i bülehd

Yalnız olmadı hayretten yedi kat yer hamûş

118/2

4. 2. 2. Yakîn, Müşahede, İlm-i Ledün

Yakîn, kesin ve apaçık bilgi manasındadır. İlme'l-yakîn, ayne'l-yakîn, hakka'l-yakîn olmak üzere üç derecesi vardır.⁶⁵ İmanın bulunduğu yerde yakîn de bulunur.⁶⁶ Ubeydî, hak dostlarının kendisini Hakk'a götüreceğini düşünür. Bu yüzden, onlarla dost olanların yakîn sahibi olacağını belirtir:

Himmet-i ehl-i yakîn olup kadîmi hem-demün

Sâbıku'l-eyyâmdan nusret kadîmündür senün

183/2

Allah, çıplak gözle görülemez, çünkü göz, mahsusu idrak edebilir. O, sadece kulun kalbinde müşahede edilebilir. Bu nurun kalbe aksetmesi için âşğın ten perdesinden sıyrılması gerekir. Bu perdeler insan ile hakikat arasında vuslata engel olmakta ve hakka'l-yakînin önünü kesmektedir.⁶⁷ "Müşahedenin en üstünü ise, sivanın ortadan kalkarak, kalbin Allah'tan başkasını düşünmemesidir."⁶⁸ Ubeydî, ten cübbesinden sıyrılmadığı için mutlak birliği müşahede edememenin ve kalbinde olan mâsivânın mahcubiyeti içindedir:

Hicâbdur tenümüz cân gözine hayfâ kim

Ruhun müşâhedesinde anunla mahcûbuz

107/3

⁶⁵ Nûr, a.g.e., s. 140.

⁶⁶ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1996, s. 248.

⁶⁷ Kara, a.g.e., s. 149.

⁶⁸ Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, Çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul 2004, s. 253.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Sûfilerin gayptan haber verme ve başkasının kalbinde olanı bilmelerine “keşf” ve “firaset” denir.⁶⁹ İlm-i ledün Hakk’ın katından sufünün kalbine ilhamla ve keşfle gelen, hakikatleri görmesini sağlayan bir kaynaktır. Sufi, iç saflığını artırarak hakikatle arasında perdeleri kaldırdığı için gökyüzü ona daha açık, güzel ve saf görünür:

Her kime ‘ilm-i ledünden keşf idersen bir sebak
Rakk-ı menşûr-ı felek ana görine azrak

153/1

4. 2. 3. Murad, Nefis

Murad, şairin Hakk’a vuslatını dile getirmede kullanılır. Zirâ, onun iradesi elinden alındığı için âşık Hakk’ın muradına göre hareket eder. O, Allah’ı sevmeden önce, Allah onu ezelde sevmiştir. Bu yüzden âşık, aşk ile viran olmuştur. Onun muradı vuslat hazinesine ulaşmaktır:

Genc-i murâda ermeyem andan revâ mıdur
Ben nice yıllar ola ki vîrân-ı ‘aşk olam

206/2

Ubeydî, kendini aşk ateşine pervane gibi atıp sevgiliye ulaşmak için can atar. Fakat onun asıl muradı, mum gibi yanmak, aşk ateşini varlığında, gönlünün derinliklerinde hissedip muradına, fenâfillaha ulaşmaktır:

N’ola pervâne gibi odlara yansam benüm şem‘üm
Murâdumca sana sûz-ı derûnum yanmadum gitdüm

207/3

Dîvân’da nefis, kötü huyların ve çirkin fiillerin ortaya çıkmasının sebebi olarak ele alınmakta, nefis illetinden kurtulmanın çaresi olarak ona muhalefet etmek, onu terbiye ve irşad etmek olduğu belirtilmektedir. Hakikate ulaşmak için nefisle gerektiği gibi mücadele etmek gerekir. Mevlana’nın “Her düşman senin ilacıdır, senin için hoş ve faydalı bir kimyadır.”⁷⁰ dediği gibi nefis düşmanının isteklerine muhalefet ederek ondaki ilaca ulaşmak önemlidir.

Kul sadece Allah’ı değil, nefisini de tanımakla mükelleftir. İnsan, yaratıcısının emrini ve nehyini öğrenerek hakkını öderse ve

⁶⁹ İbn Haldun, a.g.e., C. 1, s. 305.

⁷⁰ Beşir Ayvazoğlu, *Aşk Estetiği*, Birlik Yay., Ankara 1982, s. 124.

kulluk vazifesini yaparsa nefesine ârif olduğundan Rabb'ini de bilir.⁷¹
Nefsinin fâni olduğunu bilen, Rabb'ini izzetle tanır:

Nefsini ednâ bilen a'lâ bilür Allâh'ını

Ey 'Ubeydî bu durur mefhûm-ı kavlı-i "Men 'aref"⁷²

150/5

Nefsini öldüren, ona muhalefet eden bir kimsenin nefsin heva ve arzularından korkacak bir şeyi yoktur. Nefsine uyan bir kimse ise günah denizinde ve kötülüklerin içinde kaybolup gider:

Nefsi hevâsı bir kişünün sâkin olmasa

Deryâ-yı cürminün görür ol şerr ü şûrını

297/4

Nefisle yapılan mücadele hiç bitmez. Onunla yapılan mücadelede zaman ve mekân mefhumunun sonu yoktur. Bu yüzden Hz. Peygamber, Tebük Savaşı'ndan dönerken etrafındakilere "Küçük savaştan büyük savaşa dönüyoruz."⁷³ demiştir. Nefsinin arzularından dolayı inleyen Ubeydî, çaresizliğini dile getirir. Nefis illetinden kurtulmak için Allah'tan yardım bekler:

Nefs elinden zâr u giryânuz bize senden meded

'Âkıbet fikr ile hayrânuz bize senden meded

38/1

Seyr ü sülûk arzusu olan sâlik, ancak tövbe ederek Allah'a yakınlaşır.⁷⁴ Nefis illetinden kurtulmanın yolu Allah aşkından dolayı tövbe etmektir. Varlığı aşk ile yakıp gönlünü Allah'a kavuşma özlemiyle dolduran, nefsinin "tevbe-i sıdk" ile yok etmelidir. Bu Allah korkusundan değil, Allah aşkında dolayı yapılan bir tövbedir:

⁷¹ İbnü'l Arabî, *Tasavvuf Makamı*, Çev. İbrahim Aşkî Tanık, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2006, s. 59.

⁷² "Nefsini tanıyan Rabb'ini de tanımış olur." (Hucvirî, a.g.e., s. 310.)

⁷³ Mustafa Aşkar, *Niyâzî-i Mısrî ve Tasavvuf Anlayışı*, KTB Yay., Ankara 1998, s. 314.

⁷⁴ Sadettin Kocatürk, *Mevlânâ'da Varlık, İnsan, Aşk ve Ölüm Teması*, KTB Yay., Ankara 2001, s.10.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Tutuşup şevk ile gülgeşte-i ‘aşk ile özün
 Şem’-veş her gice itsin dir isen üstüne nûr
 Nefsüni tevbe-i sıdk ile yüri kahr eyle
 İtmedin mevt seni dehr-i fenâda makhûr

Tkb.2/3

4. 2. 4. İrfân, Ma‘rifet, Keşf

İrfan, manevî ve ruhî tecrübeyle elde edilen bilgiyi ifade eder. İrfan meclisinde ancak vefa ehli güzeller zikredilir. Onların vefası Elest meclisinden gelir. İrfan meclisi, marifet ehlinin, aşk erbabının meclisidir. Âşık, zikrinde zikredilenden başka her şeyden geçer. Kendinden geçip vuslat hâline yani Hakk’ı bulmaya nâ’il olur. Vuslat hâlini yaşayan âşıklar, kendi hayatlarını sevilen yolunda feda ederler:

Vefâ ehli güzeller zikr olındı bezm-i ‘irfânda
 Bilenler didiler ‘ömrüm senünçün lutf-ı gâlibdür

90/4

İrfan ilahî hikmetlere ve kâinatın sırlarına dair olan; okuyarak ya da çalışarak değil de Hakk’ın lütfuyla kazanılan bilgi ve sezgidir.⁷⁵ İrfan meclisinde esrara vakıf olan ârifler Hakk’a ermiştir. Onlar, başka âlemde yaşar, Hakk’ın tecellilerini temaşa eder. Kendi iradesine göre değil, Hakk’ın iradesine göre yaşar. Hak aşkından dolayı bezm-i irfanda aşkın hararetinden dolayı rakseder:

İrişüp bezm-i ‘irfâna olup esrâra vâkıflar
 Mezâyâ söyleşilse raks urur bî-gâye ‘ârifler

Mua.90

Marifet, sufilerin manevî ve ilâhî hakikatleri tadarak elde ettikleri bilgi olup hedefe giden ve götüren yolu ifade eder.⁷⁶ Dünyayı tercih eden, nefsinin esiri olacağından nereden gelip nereye gideceğini tefekkür etmez. Oysa, dünyaya önem vermeyen ârif için önemli olan manevî ve ilâhî hakikatlerdir. Onun için marifet hazinesi dünya hazinesinden daha değerlidir. Bu yüzden, Ubeydî’ye göre akıllı olan kişi yani irfan sahibi ârif, dünyayı değil de marifeti tercih eder:

⁷⁵ Uludağ, a.g.e., s. 252..

⁷⁶ İbnü’l Arabî, a.g.e., s. 20.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

Bir yana olsa cihân bir yana kâr-ı ma‘rifet

‘Âkil olan kişi eyler ihtiyâr-ı ma‘rifet

22/1

Gönül ehli marifet sahibidir. Kendisi ve çevresiyle bağıni kestiği ve uzaklaştığı ölçüde Hak ile tanışır. Marifet ehlinin sözleri, dünya dışındaki âlemlerden habersiz olanlar tarafından yadırganır.⁷⁷ O, doğru yolda yürüdüğünü bildiği için münkirlerin, kâfirlerin kınamasından çekinmez. Zaten peygamberler de Hak yoluna davetlerinde hep kınanmışlardır. Marifet ehli, irfan nuruyla dolu meyve veren bir ağaçtır, bu yüzden taşlanır:

Ma‘ârif ehlini sanman ki ta‘n-ı düşmene fırlar

Nihâl-i meyve-dârı taşılayup yaprağını hırlar

Mua.89

Keşf ve kerâmet Allah’ın veli kullarında olan olağanüstü hâl ve sözlerdir. Hz. Ali keşf ve kerâmetin hazinesidir,⁷⁸ velâyet kapısının anahtarındır:

Sendedür gencîne-i keşf ü kerâmet yâ ‘Alî

Sendedür miftâh-ı ebvâb-ı velâyet yâ ‘Alî

292/1

4. 2. 5. ‘Adem, Fenâ, Fenâ-ender-fenâ

Tasavvufta adem, yokluk ve hiç manasında kullanılır.⁷⁹ Adem, *Dîvân*’da tasavvufî manasının dışında ölümü hatırlatan bir unsur olarak da işlenir. Övülenin unvan sahibi olmasının ya da önünde kullar yürütmesinin yokluk mülküne hiçbir faydası yoktur. Sevgiliye bu gerçeği hatırlatan Ubeydî, insanın ölüm diyarına bunlar olmadan tek başına gittiğini belirtir. Orada unvanın ya da insanlara kul olan âşıkların hiçbir faydası yoktur:

‘Adem mülkine bir gün yalnız gitsen gerek şâhum

Önünce şimdi kullar yürüdüp ‘unvânı neylersin

222/2

⁷⁷ Cemâl Kurnaz, Mustafa Tatçı, *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Akçağ Yay., Ankara 2001, s. 20.

⁷⁸ Sahabeden sadece Hz. Ali değil, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman keşf ve kerâmet hususunda mükemmel bir şekilde nasiplenmişler; fakat bunu bir itibar vasıtası olarak görmemişlerdir. Aksine bunu bir imtihan olarak görüp, vaki olan bu olağanüstü hâllerde Allah’a sığınmışlardır. (İbn Haldun, a.g.e., C.2, s. 852.)

⁷⁹ Uludağ, a.g.e., s. 24.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic*
Volume 4/3 Spring 2009

Aşk, ayrılık zamanlarında sevgiliye meyletmeyi, sevgilinin varolduğu sırada da onunla bir olmayı gerektirir.⁸⁰ Tasavvufta gaye Allah'a ulaşmak olduğundan insan-ı kâmilin ölmeden evvel ölüp ölmek üzere doğması gayeye ulaşması demektir.⁸¹ Ayrılık ateşi âşığın varlığını yok etmiştir. Vuslatı isteyen, Hakk'ın varlığında bâki olmak isteyen âşık, artık, yokluk mülküne gitmenin, gayesine ulaşmasının vaktinin geldiğini belirtir:

Yakdı yandurdı firâkun beni nâr-ı eleme
Ger tutarsan yeridür cânib-i mülk-i 'ademe

260/1

Sufiler, fenâ dedikleri hâl aracılığıyla Allah'a ulaşmayı tasavvufî hayatın en büyük hedefi kabul ederler.⁸² Bu hâli yaşayan Ubeydî, bütün kâinatın fenâ ateşinde kül olmasını temenni ederken, kendisi ise sevgilinin aşkının ateşiyle yanmak ister:

Nâr-ı fenâ ile kül ola küll-i kâyinât
Ben dahi mihr-i yâr ile sûzân-ı 'aşk olam

206/4

Ubeydî, fâni olan bu âlemde tasavvufî hâllerden "fenâ-ender-fenâ" hâlini yani şuur ve his dünyasından uzak olan başka bir âlemde yaşamaktadır. Bu hâlde olan biri, kendi muradını Allah'ın muradında yok eder, nefisini öldürdüğünden aşk ile dirilik bulur. "Ölmeden önce ölünüz." hadîsine mahzar olur.⁸³

Fenâ ocağıdır 'âlem gönül abdâli ko andan
Yanup nâr-ı mahabbetle fenâ-ender-fenâ olsun

233/3

4. 2. 6. Bekâ

Bekâ mefhumu dünya ile birlikte işlenmekte ve dünyanın bâkî olmadığı vurgulanmaktadır. Âşığın, bâkî olmayan bu dünyadan çekmediği bela kalmamıştır. Dünya âşığa beladan başka bir şey vermemiştir. O, dünyadan ayrılırken dünyanın ardından bakakalmayacağını, dünyaya hasret duymayacağını ifade eder:

⁸⁰ İbn Sina, a.g.e., s. 26.

⁸¹ Mustafa Tatcı, *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*, KTB Yay., Ankara 1998, s. 182.

⁸² Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, Çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul 2004, s. 177.

⁸³ Mehmet Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, Kitabevi, İstanbul 2000, s. 326.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Cihân-ı bî-bekâdan çekmedük dil bir belâ kalmaz

Anunçün göz yumup ayrılrsa ardınca baka kalmaz

103/1

Âşık, kocakarıya benzetilen dünyaya yakın olmamalıdır. Fânî olana kapılmak mecazî sevdaya düşmek olduğuna göre âşık bu geçici dünyanın bâkî olmadığını bilmelidir:

Çünkü bu ‘âlem-i fânî sana bâkî kalmaz

Erlük it pîre-zen-i dehre sakın olma yakın

Tkb.2/1

4. 2. 7. Velâyet, Kerâmet

Tasavvuf yolundaki yüce mertebeleri ifade eden bu mefhumlar, Allah’ın bir lütfu olarak büyük zâtlara verilmesiyle ele alınır. Hz. Ali, velâyet kapısının anahtarıdır. Ona şah-ı velâyet denilmesi ilk imam olmasına ve nübüvvetin sırrının velâyet oluşu inancına dayanır.⁸⁴ Keşf ve kerâmet hazineleri, velâyet kapısının anahtarları Hz. Ali’dedir:

Sendedür gencîne-i keşf ü kerâmet yâ ‘Alî

Sendedür miftâh-ı ebvâb-ı velâyet yâ ‘Alî

292/1

Mutasavvıflar, kerâmet yolu ile gaybî idrak etme kabiliyetine sahiptirler.⁸⁵ Şairin irfanı, ameli ve ibadetiyle kerâmete ulaşmasında harabattan aldığı feyz etkilidir:

Harâbâta ayağ basmağla irdük beyt-i ma‘mûra

Yâ bu denlü kerâmatı be sûfî biz neden bulduk

157/3

Sâliğin gönlünün ilme ve marifete ulaşarak kemale ulaşmasını⁸⁶ ifade eden feth, Ubeydî’nin talep ettiği bir mertebedir. Tasavvufta, sevgilinin ağzı Hakk’ın kelimidir. Ağız, gayb âleminde bir muammadır. Sır erbabının gönlüne Allah’tan lütuf olmadığı sürece onların bunu anlaması, fethin yani kalp gözlerinin açılması mümkün değildir:

⁸⁴ İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1995, s. 560.

⁸⁵ İbn Haldun, a.g.e., C.1, s. 299.

⁸⁶ Uludağ, a.g.e., s. 135.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

İsm-i gaybiden dehânun bir mu‘ammâdır ki hiç
İtmedi hergiz anı bir kâşif-i esrâr feth

33/4

4. 2. 8. Lisân-ı Kâl, Lisân-ı Hâl

Zahire dayanan ilme kâl dili, hakikate dayanan ilme ise hâl dili denir. “Kâl ehlinin sözü, hâl ehlinin sözü gibi zevkli değildir, yani manevî bir zevkle söylenmemiştir.”⁸⁷ Ubeydî, kâinatın yaratılış sebebi olan aşkın kâl diliyle anlatılamayacağını belirtir. Aşk kitabında yazılanlar soru ve cevap şeklinde anlatılarak dile getirilemez:

Gelmez lisân-ı kâle su’âl ü cevâb-ı ‘aşk
Böyle beyân ider bunı ey dil kitâb-ı ‘aşk

160/1

Harabat ehli olanlar, nefsanî arzularını terk ederek beşerî vasıflarından sıyrılan irfan sahibi kişilerdir. Onlar, aşk tekkesinde pîr-i fenâ yani şeyhlerinin yardımıyla aşk ilmini öğrenirler. Aşk ilminin lisanı, hakikat lisanı olan, Allah tarafından insanın kalbine vahyedilen⁸⁸ hâl dilidir. Gönlünü aşk tekkesinde Hak aşkıyla dolduran harabat ehli, kendi iradesiyle hareket edemez. İlâhî aşkın hükmü altına girdiğinden dolayı ancak hâl diliyle gönlündeki sırları ifade edebilir:

Harâbât ehline pîr-i fenâ bir ilm okıtmış kim
Lisân-ı hâl ile ta‘bir olur ancak ‘ibârâtı

311/4

4. 2. 9. Menzil, Menzil-i Maksûd

Ubeydî, menzille birlikte tasavvuftaki devir nazariyesini de işler. Bu anlayışa göre manevî âlemden maddî âleme gelen ruhların izlediği yola “kavs-ı nüzûl”, dönüşte izledikleri yola da “kavs-i urûc” denilir.⁸⁹ Bu süflî âlemden kurtulup aslî vatanına dönmek isteyen Ubeydî’nin menzili, meleklerin kiblesi olan “Beyt-i ma‘mur”dur. Onun bu süflî menzilde işi yoktur:

⁸⁷ Mustafa Aşkar, *Niyazi-i Mısri ve Tasavvuf Anlayışı*, KTB Yay., Ankara 1998, s. 271.

⁸⁸ Schimmel, a.g.e., s. 120.

⁸⁹ Kemikli, a.g.e., s. 195.

‘Ubeydî hâne-i tenden ‘urûc it Beyt-i ma‘mûr’a

Deli olma yüri bu menzil-i vîrâmı neylersin

222/5

Beytü’l-mamûr, meleklerin Kâbe hizasında bulunan kıblesidir. İman sahibi olması yönüyle âşığa benzetilen bir hacının işlendiği terakib-bendde onun menziline Beytü’l-mamur olması için temennide bulunulur:

Kimsenün hâne-i kalbini harâb etmez idi

Yeridür menzil olursa ana Beytü’l-ma‘mûr

Tkb.1/5

Menzil-i maksûda ulaşmak, bu yoldaki engelleri aşmak âşığın cüz’î iradesiyle mümkün değildir. O, menzil-i maksûda tevbe makamıyla başlar, rızayla nihayete ulaşır. Nihayette tevhid vardır. Allah’ın tevfikine mahzar olur. Ubeydî, tevfik-i ilâhîyle yani Allah’ın rızası ve inayeti olmadan menzil-i maksûda ulaşmanın imkânsızlığını belirtir:

Bî-ta‘ab menzil-i maksûda olursun vâsıl

Eger olursa ‘Ubeydî sana tevfik refik

158/5

4.2. 10. Havf u Recâ

Korku ve ümit anlamına gelen bu kelimelerin aynı beyitlerde geçmediği fakat kulların Allah’tan korkması ve ümitlerini kesmemesi, sığınılacak tek varlığın Hak olduğu, rahmetinin sonsuzluğu gibi konuların *Dîvân*’ın genelinde sıkça işlendiği görülür. Nefsinin arzuları peşinde koşan kimsenin Allah korkusundan, O’nun gazabından haberi yoktur. Allah’ı bırakıp tapınılan diğer şeylerin en menfûr olanı hevâ ve hevestir. Ubeydî, nefesine uyanların nefsinin putlaştırdığı düşüncesindedir. Bunları Allah’ın değil de nefsinin kulu olmalarından dolayı eleştirir:

Sen uyup nefs hevâsına yiyüp içmekte

Gönlüne zerrece gelmez idi havf ile nâr

Tkb.1/3

Talip, arzularının gerçekleşmesi için gayret göstermelidir. Tasavvufa göre talip Hakk’ı sevgiyle değil, ibadet yoluyla arayan

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

kişidir.⁹⁰ Ümidi bir bağa benzeten şair, talipler için her durumun kolay kılındığını açıklar:

Bâğ-ı ümîde tâlib kasd etse açılurmuş

İkbâl-i dil olunca her kûşe açılurmuş

Mua.72

İnsanın Allah'ın lütfuna ve nimetlerine nâ'il olma isteği onun sonsuz rahmetine güvenmesindedir. Korku ve hatanın verdiği endişe ile çarpınan Ubeydî, ümitlidir,⁹¹ Allah'tan af diler. Yapmış olduğu kötülüklerini ve utanılacak davranışlarını af perdesi ile örtmesi için Allah'a yalvarır:

Kemligine nazar eylersen olur işi tamâm

Perde-i 'afvun ile eyle 'uyûbın mestûr

Tkb.1/5

4. 3. Tarîkatla İlgili Unsurlar

4. 3. 1. Tarîk, Tarîkat

Dîvân'da "tarîk" ve "tarîkat" kavramlarının hem aşk yolunu hem de tarikat anlayışını ifade eden seyr ü sülûk; bir rehberin öncülüğünde manevî ve ruhî yolculuğa çıkarak Hakk'a ulaşma anlatılırken ele alındığı görülür.

Allah'a giden gerçek yolu irşad ve irfan sahibi olan arifler bilir. İrfan manevî ve ruhî tecrübeyle yani marifet, keşf, sezgi gibi hâllerle elde edilir. Âşıklar fenâ yolunda doğru yolu gösterirler. Sufiler, fenâ sözü ile insandaki kötü sıfatların yok olmasına işaret ederler, Allah'ın hibesi olan hâlleri ihlaslı ameller ile saflaştırırlar.⁹² Bu makam kesbî değil, vebîdir. Allah'ın lütfudur. Ubeydî, âşıkların fenâ yolunun irşad sahipleri olduğunu belirtir, tekdedekilerin bundan haberi yoktur:

Bizüz fenâ yolın irşâd iden ilâhîler

Tarîk-i Hakk'ı ne bilsün bu hân-kâhîler

62/1

⁹⁰ Uludağ, a.g.e., s. 337.

⁹¹ "Allah'tan (ve affından) ümit kesmek(ye's) de küfürdür." Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf-Ta'arruf*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2003, s. 255.

⁹² Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risâlesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2003,s. 160-161.

Şeriatın emirlerine uymak tarikat yolunun kapısıdır, yani gafleti terk etmek, nefs-i emmârenin ihtiraslarından kurtulmak şeriatın emridir. “Tarîkat, hakîkat ve şerîat hükümlerine göre davranışlarda bulunmaktır.”⁹³ Menzile ve Hakk’a ulaşmak isteyenlerin dünya ve onun sunduğu geçici zevklerden feragat etmesi gerekir. Hz. Muhammed “Müminin ferasetinden sakının. Çünkü o, Azîz ve Celîl olan Allah’ın nuru ile bakmaktadır.”⁹⁴ buyurmuştur. Ubeydî, bu ferasete ulaşmak isteyenlerin nefs-i emmâreyi tarikatla şeriatın emirlerine göre irşad etmesi gerektiğini belirtir:

Gözün aç gafleti ko fikr u ferâset demidür

Nefs-i emmâreyi irşâd-ı tarîkat demidür

Tkb. 2/2

Ahın olduğu yerde ıstırap vardır. Ahı hırka giyen bir dervişe benzeten Ubeydî, onun karalara girmesi gerektiğini belirtir. Çünkü onun yolu fakr yoludur, böyle yapmazsa ayıplanır:

Ey âh gir karaya bugün kara giymemek

Olur kalenderân-ı tarîkat yanında şeyn

236/2

4. 3. 2. Dergâh, Tekke, Hankâh, Harâbât, Meyhâne, Vîrâne

Ubeydî, Dîvân’da bu unsurları birbirinden ayrı düşünülmecek bir şekilde iç içe kullanılmıştır. Bunlarla birlikte bâde, câm, mey, sâki ve bunlarla ilgili diğer kelime ve kavramlar, mecazî veya tasavvufî manalarda kullanılmıştır. Ubeydî, tasavvuf edebiyatında zaruretlerin ortaya çıkardığı bir gelenek olan hakikati mecaz ile örterek aşkını terennüm etmekte ve bu mecazî anlatım ilâhî hakîkate asla ters düşmemektedir.

Âşık, sürekli olarak göz yaşı dökmekte, mâsivâ kirinden temizlenerek Hakk’a sefer etmeye hazırlanmaktadır. Tasavvufta bedenle ve kalple olmak üzere iki türlü sefer vardır. Zor olan kalple yapılan, bir sıfattan diğer bir sığata yükselme şeklinde olan kalbî sefer, seyr ü sülûktür.⁹⁵ O, mâsivâdan ve nefis tehlikesinden kurtulmak için çabalamakta böylelikle Hak dergâhına yolculuğa hazırlanmaktadır:

⁹³ Şahver Çelikoğlu, *Ma’rifetullah Allah’ı Bilme*, Marifet Yay., İstanbul 2001, s. 153.

⁹⁴ Kuşeyrî, a.g.e., s. 321.

⁹⁵ Kuşeyrî, a.g.e., s. 376-377.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Dem-be-dem eşk ile âlûdeliği pâk iderüz
Dergeh-i Hakk'a sefer itmege hâzırlanuruz

112/4

Bütün mevcudat Hakk'ın dergâhına yüz sürer.⁹⁶ Hakk'ın dergâhı sıkıntıda olan kulların sığındığı, hâllerini arz ettikleri yerdir.⁹⁷ Şair, hikmetli şiirlerinin Allah'ın dergâhında makbul olmasını niyaz eder.⁹⁸

Tasavvufta insanda var olan aşağılık nitelikleri yok edip bir sufi olabilmenin tek yolu aşk yoluna girmektir.⁹⁹ Tekke, ilâhî aşk şarabının içilip sarhoş olunduğu ve feyz kaynağı olan bir mekândır. Âşık, aşk tekkesinde seyr ü sülûkunu tamamlaya çalışan bir abdaldır. O, ruhen, aklen, ahlâken olgunlaşmak ve nefsinin terbiye etmek için yol alır:

Olmuşum tekye-i 'aşk içre 'Ubeydî âbdâl
Yol yol eylersem eliflerle tenüm yolumdur

75/5

Tasavvufta herhangi bir şeye sahip olmak, aslında o şey tarafından sahip olunmak demektir. Gerçek fakir, dünya kaygısı çekmez. Onun yalnızca Allah'a ihtiyacı vardır.¹⁰⁰ Harabat ehli, bu geçici dünyada şevket sahibidir. Asıl padişahlık harabatta yokluğu şiar edinenlerindir; çünkü bunlar kanaat ve fakr sahibi olduklarından kendilerini daima Allah'a muhtaç bilirler ve her şeyin gerçek sahibinin Allah olduğuna inanırlar. Onlardaki bu büyüklüğe ve gönül zenginliğine ne Dârâ ve Cem gibi padişahlar ne de Hz. Süleyman ulaşamamıştır:

⁹⁶ UD, Tkb. 1/3.

⁹⁷ UD, 132/1.

⁹⁸ UD, 147/4.

⁹⁹ Schimmel, a.g.e., s. 165.

¹⁰⁰ Schimmel, a.g.e., s. 143.

Fenâ dârına gel gör şevket-i ehl-i harâbâtı
 Ki Dârâ görmedi ‘ömrinde hergiz böyle dârâtı
 311/1

Ne Süleymân-ı zamânuz ne Cem-i devrânuz
 Gel harâbâta bizi gör ki nice sultânuz
 100/1

Gönül aşkın yağmasına uğramış, sevgilideki güzellikler ile darmadağın olmuş, perişan ve dertlidir. O, bu hâliyle dünya malına değer vermeyen derviş gibidir. Gönlün izzeti ancak bu şekilde artar:

Bir harâb-âbâddur gönlüm gözüm merdümleri
 Dökdi dünyâ mâlını ta‘mîr olunmaz neyleyeyim
 209/4

Âşığın ayağı, aslında bir tekke olan meyhaneden başka bir yere gitmez. Çünkü aşk ve şevk ile dolu olan meyhane, huzur ve kemalin mahallidir.¹⁰¹ Orada safa veren kadehten başka bir şey yoktur. Saki, orada aşk kadehini sunan “pîr-i mugân”dır, mürşid-i kâmilidir. Onun sunduğu şaraba alışan hakikî imana erişir. Âşık için bundan daha büyük bir zenginlik, coşku ve lütuf yoktur. Elinde aşk kadehiyle sürekli meyhanede oturur:

Ayağum adım atmaz bir yere meyhâneden gayrı
 Elüm bir nesne tutmaz sâkiyâ peymâneden gayrı
 305/1

4. 3. 3. Riyâzet

Bu unsur, *Dîvân*'da aşk yolunun sıkıntılarını dile getirilirken kullanılır. Âşıkların sevgili yolunda karşılaştıkları en büyük sıkıntı, nefisle girdikleri mücadeledir. Şan, şöhret kazanmak gibi bir arzuları olmayan âşıklar, halktan uzaklaştıkları, nefslerine muhalefet ettikleri sürece amaçlarına ulaşırlar. Ubeydî, Hakk'ı gerçekten sevenin gösterişten kaçması gerektiğine işaret ederek, Hakk'a ulaşmanın yolunun şeklî olarak riyâzetten, ibâdetten değil gönlünü onun sevgisiyle doldurmaktan geçtiğini belirtir. Yapılan her türlü iş ve amel, halka hoş görünmek için değil Hakk'ın hoşnutluğunu kazanmak için olmalıdır:

¹⁰¹ Ali Nihat Tarlan, *Şeyhî Dîvânı'nı Tetkik*, Akçağ Yay., Ankara 2004, s. 36.

Nik-nâm olmaduk zühd ü riyâzat ile çün
 Mey içüp kendümüzi ‘âleme bed-nâm idelüm
 203/3

Ubeydî, riyazet hususunda zahitlerden öğüt almaya tahammül edemez. Çünkü o rindedir, gösteriş meraklısı zahidin samimi olmayan öğütlerine ihtiyacı yoktur. Ubeydî, dünyaya karşı ilgisiz ve gözü tok olduğunu belirterek bu konuda zahidin kendisine öğüt vermesini istemez:

Zâhidâ lutf it bize anma riyâzet kûşesin
 Biz müdâm içer yürür rind-i kadeh-peymâlaruz
 111/2

4. 4. Çeşitli Tipler

4. 4. 1. Ârif

Ârifler, fakr yolunu tutar. Onlar için önemli olan manevî zenginlik, irfan ve marifet zenginliğidir. Ehl-i şevket altın süslemeli elbiseler giyerken ârifler ise hasır giyerler:

Ko ehl-i şevket egninde münakkaş zer-kabâ olsun
 Ser-â-ser cism-i ‘âriflerde nakş-ı bûriyâ olsun
 233/1

Ârif, insan-ı kâmilidir. O, Hak ile bâki olduğu için onu hiçbir şey bulandırmaz. Nefs, vücutta hükümrân olmak ister fakat, ârifler nefislerinin kölesi olmazlar; çünkü onlar, Allah’ın ilminin, bâki olduğunun idrakindedirler. O’nun kuvvet ve kudretini anlamada nefislerinin cehaletinin farkındadırlar. Nefislerinin fâni, âciz ve zayıf olduğunu bilirler:

Nefsini ednâ bilen a’lâ bilür Allâh’ını
 Ey ‘Ubeydî bu durur mefhûm-ı kavlı-i “Men ‘aref”
 150/5

4. 4. 2. Âşık, Uşşâk

Tutkun, düşkün, aşırı derecede seven manalarına gelen “âşık”, tasavvufta Allah’ı azamî derecede seven kişiler için kullanır. Şair, Divân’da sadece Allah’a olan aşkı değil, Hz. Peygambere, ashabına da olan bağlılığını ve aşkı dile getirir. Âşıkların gönlü,

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
 and History of Turkish or Turkic
 Volume 4/3 Spring 2009*

Allah'ın hanesi ve nazargâhı olarak ele alınır.¹⁰² Ehl-i aşkın yaşadığı âlem anlatılamaz; ancak yaşanır.¹⁰³ Aşk, âşık için ezelde takdir edilmiştir.¹⁰⁴ Bu yüzden, âşığın aşk şarabını içmekten başka bir seçeneği yoktur. Âşık, cümle âlemlerin sarhoş olduğu sevgi şarabını kana kana içerek aşkı tatmak, Hakk'a ulaşmak ister:

Cümle 'âlemler şarâb-ı 'aşkun ile mest olup
Bedr-i enver bâde-i mihrünle pür-peymânedür
44/3

Câm idüp kâse-i serden içelüm 'aşk meyini
Bilmezüz n'olacağız çünkü ser-encâmımızı
309/2

4. 4. 3. Zahit, Hoca, Sofu, Vâ'iz

Ubeydî'nin bu tiplere bakışı, Dîvân şiiri geleneğindeki anlayışa uygundur. Zahit cehl-i mürekkeptir,¹⁰⁵ cennet ve kevser arzusundadır.¹⁰⁶ Hoca, hâdis olan dünyanın fâni olmayacağını düşünerek mala meyleder,¹⁰⁷ akçenin kölesi olur.¹⁰⁸ Dîvân şairlerinin çeşitli vesilerle kınamasına maruz kalan zahit, aslında ham sofu tipinin de temsilcisidir.¹⁰⁹ Sofu heva ve hevesinin peşinde koşar, onu ancak ölüm bundan alıkoyar.¹¹⁰ Sofu, saflık incisini ele geçirse de gözyaşlarının önemi yoktur,¹¹¹ ancak sofu kimi zaman aşk çizgisine yakınlık kesbeder, namazda kıyamda iken sevgilinin boyunu düşünür.¹¹² Bu yüzden Ubeydî, onun hakkında olumlu şeyler söyler.

Âşıkları yollarından saptıramayacağını bilen zahitler, onları ancak kınayarak öfkelerini gidermeye çalışırlar.¹¹³ Zahit, zahire göre amel eder, âşığın sinesindeki dağların, yaraların manasını kavrayamaz. Âşık, ona kendisini kınamaması gerektiğini telkin eder. Fakat zahit bunu anlayamaz, bu ilâhî aşkla gark olan başka bir âlemdir:

¹⁰² UD, 21/4

¹⁰³ UD, 29/2

¹⁰⁴ UD, 157/4

¹⁰⁵ UD, 36/2.

¹⁰⁶ UD, 19/2.

¹⁰⁷ UD, 67/1.

¹⁰⁸ UD, 181/5.

¹⁰⁹ Mine Mengi, *Dîvân Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 2000, s. 85.

¹¹⁰ UD, 58/2.

¹¹¹ UD, 192/3.

¹¹² UD, 281/5.

¹¹³ Şentürk, a.g.e., s. 53, 54.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Görüp sînemdeki göklerle yıldızlar kadar dâğum
Bana ta'n etme ey zâhid bu da bir özge 'âlemdür

61/2

Âşıklar zahitlerin riyazetini samimi bulmazlar.¹¹⁴ Bu âlem rindce yaşamayı gerektirir. Âşık, şarap içerek içini irfanla süsler, rıza makamındadır. O, ilmiyle dinin şekli yanıyla sınırlı kalmayıp özüne nüfuz etme idrakine sahiptir. Zahit ise kirli nefsinin riyazetle temizlemeye çalışır. Oysa rindlerin nazarında bu şekilde bir riyazetin manası yoktur:

Zâhidâ lutf it bize anma riyâzet kûşesin
Biz müdâm içer yürür rind-i kadeh-peymâlaruz

111/2

Sofu, Dîvân'da aşka yaklaştığı sürece övülür. Ubeydî, bir beyitte kendini aşk kadehinden dünyayı seyreden bir veliye benzetir. Tasavvufta kâmil insana "mir'ât-ı Hak", "âyîne-i Rahman" denir; çünkü Allah en mükemmel olarak insanda tecelli eder.¹¹⁵ İlâhî aşk kadehini yudumlayan âşık, Hak'tan kalbine gelen keşf ve ilhamlarla arşın yüceliklerinde dolaşır. O, "zübde-i âlem"dir. Kalpte, Rabbanî bir latîfe olan sırların¹¹⁶ da maliki olan âşık, "âyîne-i âlem-nümâ"dır. Hakk'ın lutfuyla kalp gözü açıldığı için ilâhî güzelliği müşahede etmektedir:

Câmdan seyr eylerüz dâyim safâ devrânını
Sûfiyüz âyîne-i 'âlem-nümâyâ mâliküz

110/2

Vâ'iz, sürekli olarak söz ve davranışlarıyla âşığa eziyet veren, ona karşı gelen kişi olarak ele alınır. Aşk acısıyla inleyen âşığın nalesi ney gibi etkilidir. Âşık da ney gibidir, vatanından ayrılmıştır, gurbettedir. Aşkın hararetiyle bir mürid gibi feryat eder. Onun bu feryadı vâ'izin kulağına gider ancak, vâ'iz aşktan mahrum olduğu için bir anlam ifade etmez.¹¹⁷ Ona göre bunun sarhoş narasından farkı yoktur:

¹¹⁴ Şentürk, a.g.e., s. 44.

¹¹⁵ Uludağ, a.g.e., s. 58.

¹¹⁶ Ramazan Ötkün, *Dinî ve Tasavvufî Yönden Nâbî Dîvânı'nın Tahlili*, UÜ. Sos. Bil. Ens. İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2003, s. 101.

¹¹⁷ Cemâl Kurnaz, *Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili*, KTB Yay., Ankara 1978, s.112.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Nâlemüz vâ'iz-i şehrin çalınup kulağına
Ney gibi ehl-i hevâsın dile sâgarlanıruz

112/3

SONUÇ

XVI. yüzyıl divan şairlerinden olan Ubeydî'nin *Dîvânı*'nda tasavvufî mefhumlar, aşk eksenini etrafında döner. *Dîvân*'ın geneli incelendiğinde şairin dönemin edebî geleneğine uygun olarak tasavvufî unsurların yer aldığı şiirler yazdığı, beşerî duygular ve lirizm yerine, daha çok didaktik bir anlatım benimsediği, okuyucuya dini ve tasavvufu öğretmeye çalışırken tasavvufu bir araç olarak kullandığı görülür.

Bu bağlamda şairin tasavvufî düşüncelerini şöyle özetlemek mümkündür: Kanaat ve tevazu, tasavvuf yolunda sahip olunması gereken en önemli hasletlerdir. Ona göre gerçek sultanlık, fakr anlayışına sahip olmakla elde edilir. Sevgili, çoğu şiirinde ilâhî sevgili olarak karşımıza çıkar. Âşıkların gönlü, Allah'ın misafir olduğu bir yer olarak kabul edilir.

İnsanlara daima doğru yolu göstermeyi ve öğüt vermeyi kendine vazife olarak gören Ubeydî, hayat tecrübesinin de etkisiyle dünyaya değer vermeyen bir kişiliğe sahiptir. Gelip geçici bir konak yeri olarak gördüğü dünyanın değerli ve aldatıcı yönlerini ortaya koymaya çalışır. Bununla birlikte dünyanın aldatıcı olduğunu insanlara anlatmaya çalışırken uzlet hayatı yaşayarak dünyadan büsbütün soyutlanmayı düşünmemiştir.

KAYNAKÇA

- Abdulkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risâlesi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2003.
- Abdurahman Hıbrî, *Enîsü'l-Müsâmirîn*, Millet Genel Kütüphanesi, No. 616.
- AKAR, Metin, *Su Kasidesi Şerhi*, TDV Yay., Ankara 1994.
- AŞKAR, Mustafa, *Niyazî-i Mısırî ve Tasavvuf Anlayışı*, KTB Yay., Ankara 1998.
- AYDEMİR, Abdullah, *İslâmî Kaynaklara Göre Peygamberler*, TDV Yay., Ankara, 2003.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- AYDIN, Ali Arslan, *İslâm'da İman ve Esasları*, Seha Neşriyat, İstanbul 1990.
- AYNÎ, Mehmet Ali, *Tasavvuf Tarihi*, Kitabevi, İstanbul 2000.
- AYVAZOĞLU, Beşir, *Aşk Estetiği*, Birlik Yay., Ankara 1982.
- Beyâni Mustafa Bin Carullah, *Tezkiretü'ş-Şuarâ*, Haz. İbrahim Kutluk, TTK Yay., Ankara 1997.
- CEBECİOĞLU, Ethem, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yay., Ankara 1997.
- ÇALIŞKAN, Adem, "Yunus Emre'nin Bir İlâhisi ve Dilbilim Açısından İncelenmesi", *Tasavvuf, İlim ve Akademik Araştırma Dergisi*, Bayram Yay., 5. sayı, 12 Ocak-Haziran 2004, Ankara 2004.
- ÇELİKOĞLU, Şahver, *Ma'rifetullah Allah'ı Bilme*, Marifet Yay., İstanbul 2001.
- Ebu'l-Alâ Afîfî, *Tasavvuf İslâm'da Manevî Hayat*, Çev. Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul 2004.
- ERAYDIN, Selçuk, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, MÜ İlahiyat Fak. Yay., Nu.82, İstanbul 1997.
- Gelibolulu Mustafa Âlî, *Künhü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısım*, Haz. Mustafa İsen, AKM Yay., Sayı: 93, Tezkireler Dizisi- Sayı: 2, Ankara 1994.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Mevlânâ Celâleddin*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1985.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki, *Tasavvuf'tan Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*, İnkılâp Yay., İstanbul 2004.
- YILMAZ H.Kâmil, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2004.
- Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb, Hakikat Bilgisi*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 1996.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, C. 1, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2004.
- İbn Sina, *Aşk Risâlesi*, Çev. Ahmet Ateş, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2002.
- İbnü'l Arabi, *Tasavvuf Makamu*, Çev. İbrahim Aşkî Tanık, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2006.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

- KARA, Mustafa, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergâh Yay., İstanbul 1999.
- KARAMAN, Hayreddin, Ali Bardakoğlu, H. Yunus Apaydın, *İman ve İbadetler*, İlmihal, C. 1, TDV Yay., Ankara 2004.
- KAYABAŞI, Bekir, *Kâf-zâde Fââizî'nin Zübdetü'l-Eş'âr'ı*, İnönü Üniversitesi, S.B.E., Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya 1997.
- KELÂBÂZÎ, *Doğuş Devrinde Tasavvuf-Ta'arruf*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergâh Yay., İstanbul 2003.
- KEMİKLİ, Bilal, *Sun'ullâh-ı Gaybî Dîvânı İnceleme-Metin*, MEB Yay., İstanbul 2000.
- Kınalı-zade Hasan Çelebi, *Tezkiretü's-Şuarâ*, C. 2, Haz. İbrahim Kutluk, TTK Yay., Ankara 1989.
- KOCATÜRK, Sadettin, *Mevlânâ'da Varlık, İnsan, Aşk ve Ölüm Teması*, KTB Yay., Ankara 2001.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Haz. Hayrettin Karaman ve diğerleri, TDV Yay., Ankara 2005.
- KURNAZ, Cemâl, *Hayâlî Bey Dîvânı Tahlili*, KTB Yay., Ankara 1978.
- KURNAZ, Cemâl, Mustafa Tatcı, *Türk Edebiyatında Şathiyye*, Akçağ Yay., Ankara 2001.
- KÜRKCÜOĞLU, Kemal Edip, *Seyyid Nesîmî Dîvânı'ndan Seçmeler*, MEB Yay. İstanbul 1973.
- TUMAN Mehmet Nâil, *Tuhfe-i Nâilî*, Divân Şairlerinin Muhtasar Biyografileri, Haz. Cemal Kurnaz-Mustafa Tatcı, Bizim Büro Yay., Ankara 2001.
- MENGİ, Mine, *Dîvân Şiiri Yazıları*, Akçağ Yay., Ankara 2000.
- MERMER, Ahmet, *Mezâkî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvân'ın Tenkidli Metni*, AKM Yay., Ankara 1991.
- "Osman b. Affan", *TDEA.*, C.7, Dergâh Yay., İstanbul 1979.
- ÖTKÜN, Ramazan, *Dinî ve Tasavvufî Yönden Nâbî Dîvânı'nın Tahlili*, U.Ü. Sos. Bil. Ens. İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Türk İslâm Edebiyatı Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2003.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- PALA, İskender, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Akçağ Yay., Ankara 1995.
- Riyâzî, *Riyazü'ş-Şu'arâ*, Milli Kütüphane, Kayıt no. Yz. A8807227/200.
- Sadreddin Konevî, *Vahdet-i Vücûd ve Esasları, en-Nusûs Fî Tahkîki tavrî'l-mahsûs*, Çev. Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2004.
- SCHİMMELE, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, Çev. Yaşar Keçeci, Kırkambar Kitaplığı, İstanbul 2000.
- Seyyid Muhammed Nûr, *Edebî ve Tasavvufî Mısırî Niyâzî Dîvânı Şerhi*, Haz. Mahmut Sadettin Bilginer, Esmâ Yay., İstanbul 1982.
- SOLMAZ, Süleyman, *Ahdî ve Gülşen-i Şu'arâsı*, AKM Yay., Ankara 2005.
- Şemseddin Sami, *Kamûsü'l-Alâm*, C. 4, Kaşgar Neşriyat, Ankara 1996, s. 3122; Âşık Çelebi, *Meşâir-iş-Şuarâ*, Meredith Owens Yay., London 1971.
- ŞENTÜRK, Ahmet Atilla, *Klâsik Osmanlı Edebiyatı Tiplerinden Sûfî yahut Zâhid Hakkında*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1996, s. 44, 45.
- TARLAN, Ali Nihat, *Şeyhî Dîvânı'nı Tetkik*, Akçağ Yay., Ankara 2004.
- TATCI, Mustafa, *Hayretî'nin Dinî-Tasavvufî Dünyası*, KTB Yay., Ankara 1998.
- TATLISU, Ali Osman, *Esmâü'l Hüsnâ Şerhi*, Başak Yay., İstanbul 1949.
- ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yay., İstanbul 2001.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, C. 2, AKM Yay., Ankara 1988.
- ÜNLÜ, M. Şahabettin, *Ubeydi Haytî-Edebi Kişiliği ve Dîvânının Tenkitli Metni*, Mimar Sinan Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1991.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*